

Posudek disertační práce Kamily Pacovské

Vina a provinění: problém odpovědnosti

Disertační práce Kamily Pacovské, *Vina a provinění: problém odpovědnosti*, nabízí čtenáři dvojí tvář. Na jedné straně představuje cestu do nejskrytějších hlubin lidské duše. Čtenáři připomíná temná zkoumání a přesná pozorování, která Kamila Pacovská cituje až na konci své práce, skoro mimochodem – Kierkegaarda, Nietzscheho, Sartra. Na druhé straně autorka předkládá svá zkoumání nej povrchnějším slovíčkářským stylem anglické analytické filosofie, často jako apodiktická tvrzení, jako by jí nešlo o nic, než o lexikografické upřesnění. Autorka píše o nejintimnějších prožitcích citlivého člověka, leč píše o nich, jako by jí šlo jen o faktický popis psychologického mechanismu – jako by odpovědnost a vina, které popisuje s hodinářskou přesností, jako by vlastně *nebyly nič*, jen soukolí pojmového mechanismu. Těžko mi je nereagovat s Alicí (česky Alenkou, snad abychom se nedotkli manželky prvního prezidenta) v *Říši divů*, kterou s oblibou citují analytičtí filosofové, „*Curiouser and curiouser*“. Abychom autorce nekřivdili, musí cokoliv, co nad to jest, počkat na konec tohoto posudku.

Tedy od začátku: Kamila Pacovská si ve svém úvodu stanoví úkol přímo fenomenologický, „učinit maximálně zadost *zkušenosti* morálního selhání“. Podtrhuji *zkušenosti*: nejde jí tedy jen o lexikografické upřesnění, nýbrž o zkoumání prožitku – a to zdůrazňuje i volbou autorů jako je Elizabeth Anscombeová, jejíž práci jsem před šedesáti lety zaznamenal jako svěží vánek v analytické pustině, kterou ve filosofii zanechal Alfred J. Ayer.

Autorka neponechává ve svém filosofickém putování vsutku nic náhodě. V první kapitole, založené především na práci Elizabeth Anscombeové, začíná pečlivým roztříděním přístupů k etice jako hodnocení určitého činu a k etice jako celkovému životnímu postoji. Dotkne se i námětu štěstí a dobrého života, drahým mému velkému učiteli Brandu Blanshardovi, který jím ohromoval mladíky odchované kantovským (a bismarckovským) pojetím povinnosti. Prostě autorka v prvních kapitolách položila základy důkladné znalosti britské filosofie, na kterou navazovali i Anscombeová a Murdochová, byť lingvistickým idiomem. Zcela nechtěně tím připravila i hody pro pamětníky padesátých let.

Leč k věci. Po základním rozlišení v první kapitole se autorka obrací k otázkám odpovědnosti, se svou již prokázanou důkladností. Vychází určením morálního soudu a dostává se k námětu, který jmenovitě neuvádí, avšak který ji zřejmě nejvíc zajímá – k problematice *údělu*, který Ricoeur označuje jako *l'involontaire*. (Mimoходом, nechtěně tím prokazuje, do jaké míry průplav mezi Anglií a Francií, na jehož jménu se Angličané s Francouzy dosud neshodli, poškodil poválečnou filosofii. Ricoeur a Anscombeová řeší obdobnou problematiku, ač svou práci začnou vzájemně uznávat (s čestnými výjimkami) až o dvacet let později.

Leč již opravdu k věci: Autorka ve své druhé kapitole probírá problematiku odpovědnosti, avšak na rozdíl od běžných rozborů znovu a znovu naráží na otázku prvků jednání, které se vymykají naší kontrole, avšak tak či onak se nevymykají naší odpovědnosti. Zde stojí za povšimnutí zvl. citlivá pozorování nechtěného (např. str. 67-68), která však vedou k nepříjemné metodologické otázce – odkud to, paní, všechno víte? Popisuje autorka (a autoři, které cituje, zvl. Marína Barabášová, její školitelka) obecnou zkušenost všem zjevnou? Nebo hlásí výsledky empirického výzkumu? Či jde o zástupné prožitky z literárních děl, z Dostojevského či Eliot(ové)? Nebo jsou to snad osobní vyznání osobních prožitků, které autor(ka) předkládá ke zkušenostnímu ověření, jak je běžné ve francouzské filosofii? Ta otázka mi připadá závažnější, než odpovědi, které k ní vedou.

Leč dál: Třetí kapitola představuje něco jako dialog mezi Humeem a Aristotelem – či mezi „humovským“ modelem a aristotelismem – ve kterém Aristoteles vítězí na celé čáře, i když autorka mnoho nepřidává k obvyklým výkladům Aristotela. Ne, že by měla: jejím námětem není Aristoteles, nýbrž morální odpovědnost se zvláštním přihlédnutím k situacím, ve kterých jednající není pánem svého osudu – a její velký přínos mj. je, že s pomocí Aristotelovou postupně ukazuje, že svoboda (či v anglických souvislostech, dobrovolnost) je vždy dobrovolností situovanou, jak to na druhé straně Kanálu dramatizoval ve stejnou dobu J.-P. Sartre. Jenže snadno se řekne, že jsem *odsouzený ke svobodě*. Obtížné a přínosné je právě to, co naši autorce umožňuje ono pečlivé rozlišování, ve kterém si libuje jak analytická filosofie, tak aristotelská scholastika. Na konci třetí kapitoly má čtenář daleko vrstevnatější, daleko lépe rozlišenou představu o vnitřních podmínkách svobody či dobrovolnosti.

Jenže čtvrtou kapitolou končí referát a stoupá zájem tohoto čtenáře. Do popředí tu vystupuje námět, který představuje autorčin vlastní zájem – otázka viny a provinilosti. Ačkoliv autorčin idiom zůstává lingvisticky analytický, námět je tu intenzívně osobní – a na jejím konci se autorka uchyluje k beletrii, jmenovitě k Dostojevskému a jeho Dimitriji Karamazovi. Ten jí poskytuje příklad a možnost rozplétat dvojí proud – výčitky nad tím, jak jsme se určitým činem projevili, a výčitky nad tím, jak se náš čin vepsal do světa. Jak jsme se provinili? čím jsme se provinili?

To už je otázka, ke které je obtížné přistupovat z pohledu nezúčastněného pozorovatele, který nic neprožívá, jen vyhledává přesná slova, jimiž by vyjádřil určitou zas zcela objektivní situaci. Není to otázka popisu a rozboru, je to otázka prožitku a vyznání. Autorka se problému vyhýbá tím, že přejde ke příkladům z krásné literatury. Příklad pro ni zjevně představuje zároveň prožitek (z hlediska fiktivního jednajícího) a objektivní tok událostí (z hlediska autora). Jenže tím problém neřeší, jen se mu vyhýbá.

Není ovšem sama. Všichni to více či méně děláme, vědomě či méně vědomě. Přesto při jejím propojení kritické přesnosti, vybroušené jako břitva (pokud ještě někdo umí důkladně plátnem a řemenem nabrousit břitvu) a její mimořádné citlivosti a empatické schopnosti – tedy jejím propojením ctností z obou břehů Kanálu – by si tento čtenář přál, aby se k otázce analytické a fenomenologické metodologie obrátila vědomě. Ač toto *není* výtku, jen mé osobní přání. Autorka si sama stanovila námět své disertační práce a důsledně se ho držela, čili úkol splnila.

Dostal jsem se teprve do poloviny, a už píši závěry. Není to tak zcela neoprávněné. Teprve druhá část této disertační práce mě zaujala, už ne jako referát, o němž mi je dále referovat, nýbrž jako práce filosofická o vlastní újmě. Je obsahově bohatší; autorka v ní jde námětu a nakonec i sobě „na tělo“. Do diskuse vstupují další autoři z mých studentských let, Bernard Williams, ale také zastupitelé zcela ne-anglického myšlení, po kterých jsem volal na počátku – Kierkegaard, Nietzsche, Scheler (jehož rozbor ressentimentu mi připadají metodologicky nejbližší autorčiným). Vyostřuje se tu problematika viny a nechtěného: byť si nemůžeme vyčítat nechtěné, přesto prožíváme vinu, ze které se potřebujeme vyzpovídat, spíš než ji rozebírat. Autorka ovšem pečlivě rozebírá a

rozlišuje, např. mezi proviněním ze slabosti vůle a proviněním ze sebeklamu, rozebírá otázky pravdy a poctivosti, a snad nejsilněji otázky sebeklamného provinění. Každá z nich zasluhuje podrobný referát (který již neposkytnu). Zvlášť rozbor sebeklamu zasluhuje pozornost i chválu.

Jenže na mě tlačí zásadní filosofické otázky, které se ve druhé části vyostřují. Odkud čerpá autor či autorka své poznatky? Máme je chápat jako nestranné pozorování nezúčastněného pozorovatele? Nebo jako osobní vyznání trýzněné duše? Pak jaký je vztah mezi děním a reflexí, ač to je jen varianta předešlé otázky. Či jaký je vztah autorčina (filosofického) textu k citovaným příkladům z literatury? Je Dostojevského text neúčastněným popisem objektivního dění? (Dostojevský svá díla obvykle uvádí, jako by tomu tak bylo.) Nebo jsou i ony vyznáním trýzněné duše? (Tak Dostojevského díla obvykle vrcholí.) To považuji za zásadní filosofické otázky této práce – a otázky nevyřešené.

A tak konečně k dlouho odkládanému závěrečnému hodnocení:

Začali jsme poznámkou o dvou tvářích této disertační práce. Teď můžeme hodnotit jednu tvář jako to, co autorka slibovala – referát o pojetí viny a zodpovědnosti v anglosaské filosofii v druhé polovině dvacátého století. Tento slib bohatě splňuje už jen svým soupisem četby. K tomu autorčina práce poskytuje přesný byť poněkud zhuštěný referát o zmíněném námětu a pro mě poskytuje skutečnou procházku jednou, pro mě tehdy nepříliš oblíbenou stránkou mých studentských let. Autorka si stanovila námět, prokázala důkladnou znalost i zdatnost, schopnost o námětu jasně, organizovaně referovat – čili odvádět skutečnou filosofickou práci. Proto docházím k závěru, že

Autorka jednoznačně prokázala filosofickou znalost i zručnost a splnila tak tuto část požadavků k udělení titulu a hodnosti *philosophiae doctor*.

Jenže to je jen jedna část její práce. Druhá, nedokončená, je částí filosofickou v nejhlubším smyslu. Nevyžaduje referát o znalostech, nýbrž otevření základních otázek vztahu života a reflexe, žití a vědomí. To považuji za nejzajímavější stránku její práce. Kol. Pacovská se tu střetává s Dostojevským, s filosofií – a se čtenářem. Se mnou. Jistě, autorka nám dluží odpovědi. Leč co na tom? A kdo ne? Důležité je, že hluboce, poctivě otevřela základní otázky našeho žití a bytí, kterým se

obvykle vyhýbáme. Prokázala tím schopnost vpravdě filosofické práce. Jistě, není to práce hotová, ale je to slibný projekt pro její celoživotní úsilí. Věřím, že bude plodné. Odevzdávám jí tímto svým virtuálním vnukům, kteří budou jednou studovat filosofii a číst ne snad tuto disertační práci, nýbrž tu druhou knihu, kterou svou disertací přislíbila.

(prof.) *erazim kohák* (PhD)

Prof. emeritus, B.U. Boston a FF UK Praha

V Praze 24. dubna 2013